

(1201-1202) yılında meydana gelen şiddetli bir depremin birçok can ve mal kaybına sebep olduğu belirtilmektedir.

Çok iyi bir gözlemci olan Bağdâdî, Kahire yakınlarında insan iskeletlerinden oluşan bir tepelikte yaptığı araştırmada Galen'in insan anatomisi hakkında verdiği bilginin yanlış olduğunu tesbit etmiştir. Ona göre insanın alt çene kemiği Galen'in iddia ettiği gibi iki parça değil yekpâredir. Müellif bu gözlemleri sayesinde tıp kitaplarından öğrendiklerini test etme imkânı bulmuştur.

el-İfâde ve'l-i'tibâr, erken dönemde Batılı araştırmacıların dikkatini çeken eserler arasında yer almaktadır. İngiliz şarkiyatçılığının kurucusu sayılan Edward Pococke, eserin müellif hattıyla olan nüshasını beş yıl kaldığı Halep'ten dönerken (1636) beraberinde getirip Oxford'daki Bodleian Library'ye vermiş ve eseri Latince'ye tercüme etmişti. Tercüme Arapça metniyle birlikte Thomas Hyd tarafından yayımlanmıştır (Oxford 1702). Joseph White 1782'de bu metni istinsah ettikten bir süre sonra neşretmiştir (Tübingen 1789). Büyük Pococke'un torunu olan Pococke eseri yeniden Latince'ye çevirmeye başlamışsa da ölümü dolayısıyla çeviriyi White tamamlayarak Arapça metniyle birlikte yayımlamıştır (Oxford 1800). Almanca tercümesini ise Samuel Friedrich Günther Wahl gerçekleştirmiştir (Halle 1790). *el-İfâde ve'l-i'tibâr*'ın en başarılı çevirisini Antoine Isaac Silvestre de Sacy yapmış ve Arapça metniyle birlikte dipnotlar ekleyerek *Relation de l'Égypte par 'Abd al-Laîf* adıyla neşretmiştir (Paris 1810). Mısır'da bu çalışmayı esas alan ve sadece Arapça metni ihtiva eden yayımla (Kahire 1286) Selâme Mûsâ'nın *'Abdullaîf el-Bağdâdî fî Mısır* adıyla gerçekleştirdiği yayım (Kahire 1353) ticarî amaçlıdır. Bül Galyûncî'nin (Paul Ghalioungui) *'Abdullaîf el-Bağdâdî tabîbü'l-karnî's-sâdis el-hicrî* adlı çalışması içinde yer alan eser de (Kahire 1958, s. 65-152) son iki neşrin tekrarı mahiyetindedir. Bodleian Library'deki nüshanın John A. Videan'ın önsözyle faksimile yayımından sonra (London 1961) Kamal Hafuth Zand ile John A. Videan ve Ivy E. Videan eseri İngilizce'ye çevirerek Arapça metniyle birlikte neşretmişlerdir (London 1965). Ahmed Gassân Sebânû eseri tahkikli neşir diye yayımlamışsa da (Dimaşk 1403/1983) basit bazı dipnotları dışında önceki basımlardan pek farkı yoktur. Nihayet Ali Muhsin İsâ Mâlûllah kitabın ciddi bir neşrini gerçekleştirmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdullaîf el-Bağdâdî, *el-İfâde ve'l-i'tibâr* (nşr. Ahmed Gassân Sabânû), Dimaşk 1403/1983; a.e. (nşr. Ali Muhsin İsâ Mâlûllah, *el-Mevrid* içinde), XIII/1-2, Bağdad 1984, s. 163-182; İbn Ebû Usaybia, *'Üyûnû'l-enbâ*, s. 683-696; Kütübî, *Fevâtû'l-Vefeyât*, II, 385-388; Brockelmann, *GAL*, I, 632-633; *Suppl.*, I, 880-881; Sezgin, *GAS*, III, 30-31; IV, 9-10; Abdülkerim Şehâde, *"'Abdullaîf el-Bağdâdî"*, *Proceedings of the First International Symposium for the History of Arabic Science*, Halep 1977, I, 693-734; Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aris-toteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 286-287; P. Galyonci, *'Abdullaîf el-Bağdâdî*, Kahire 1985; S. M. Stern, *"'Abd al-Laîf al-Bağdâdî"*, *El*² (İng.), I, 74; Abdülhalim Muntasir, *"el-İfâde ve'l-i'tibâr"*, *Tİ*, I, 116-122.

MAHMET KAYA

İFÂZA

(الإفظة)

Hac esnasında hacıların Arafat, Müzdelife ve Mina'dan ayrılışını ve bunu düzenleme işini ifade eden terim.

Kökünde "çoğalıp taşma, bol ve yaygın olma" anlamı bulunan ifâza kelimesi sözlükte "kalabalık olarak ve çabucak dağılmak" mânasına gelir. Gerek Câhiliye devrinde gerekse İslâmî dönemde hacıların kalabalık gruplar halinde Arafat'tan Müzdelife'ye, Müzdelife'den Mina'ya akın etmeleri ve Mina'dan Mekke'ye dönmeleri ifâza kelimesiyle anlatılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de, "Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-ı Harâm'da Allah'ı zikredin ..." (el-Bakara 2/198); "Sonra insanların kalabalık halde döndüğü yerden siz de dönün. Allah'tan mağfiret isteyin" (el-Bakara 2/199) meâlindeki âyetlerde ve birçok hadiste (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "fyd" md.) ifâza bu anlamda geçmektedir. İfâzanın ardından yapılması sebebiyle hac-cın rûknü olan tavafa "tavâf'ül-ifâza" denilmiştir.

Câhiliye döneminde Araplar, ifâza kelimesini Arafat'ta hac menâsikini yürütme ve Arafat'tan çıkış izni verme yetkisi için de kullanyorlardı. Bu anlamda ifâza Arafat'tan inen hacıların Müzdelife'de toplanmalarına, Mina'da şeytan taşladıktan sonra Mekke'ye veya memleketlerine dönmelerine izin verme yetkisini ifade eden icâzenin alanı içine girmekte ve bazı kaynaklarda icâze ile ifâza aynı mânada kullanılmaktadır. İbn Abdürabbih, İslâm'ın zuhuru sırasında icâze yetkisi kendisinde olan Kerib b. Safvân'ı "sâhib'ül-ifâza" olarak tanıtır (*el-İkdü'l-ferid*, III, 300). İbn Hişâm, sadece Müzdelife vakfesinden

sonra Mina'ya intikal iznini "İfâza" başlığı altında verir (*es-Sîre*, I, 121 vd.). Ancak İbn Kesîr (*el-Bidâye*, II, 206) ve Âlûsî (*Bulûğu'l-ereb*, I, 248) bu merasimi de icâze olarak zikrederler.

İbn Hişâm'ın verdiği bilgiye göre Câhiliye döneminde Arafat'tan hacıları sevk etme görevi Mudar'dan Gavs b. Mür b. Üdd'e aitti. Annesi, bir oğlu olduğu takdirde onu Kâbe'nin hizmetine vereceğini söylemiş, Gavs doğunca da adağını yerine getirmişti. Kâbe'de hizmet eden Gavs'a bundan dolayı Arafat'ta icâze yetkisi verilmiş, kendisine ve ondan sonra bu görevi yerine getiren çocuklarına "Sûfe" denilmiştir. Hacıların Mina'da cemrelerde şeytan taşlamasına ve teşrikin ikinci gününü gruplar hâlinde Mekke'ye gitmesine izin verme yetkisi de Sûfe'de idi. Acele işi olanlar veya memleketlerine çabuk dönmeyi düşünenler, Sûfe'nin bir an önce şeytan taşlama merasimini başlatmasını isterlerdi. Ancak Sûfe güneş batıya meyledinceye kadar bekler, sonra kalkıp taşlamayı başlatırdı. Şeytan taşlama görevini yerine getirenlerin hemen Mekke'ye akın etmesine izin verilmezdi; kabile görevlileri Akabe'nin iki yanını tutarak hacıların geçmesini engellerdi. Sûfe mensuplarının hepsi geçtikten sonra diğer kabilelerin geçişine izin verilmesi kendini daha şerefli sayan bazı kabile halkına ağır gelirdi. Buna rağmen Mekke'ye hâkim olanlar değişse de icâze yetkisi hep bunlarda kalmış, Sûfe'den bu işi yapacak kimse kalmayınca yetki yakın akrabaları Temîm'den Sa'doğulları'na geçmiştir. Kureyş kabilesinin reisi Kusay b. Kilâb Mekke'ye hâkim olduğu zaman icâze bu kabilede Safvân b. Hâris oğullarında bulunuyordu. Kusay, Mekke'ye oldukça uzak sayılan Temîmoğulları'nın bu görevini siyaseten kendilerinde bıraktı.

Câhiliye döneminde ifâza görevi, Mudar soyundan Kays Aylân'a bağlı Benî Advân tarafından yerine getiriliyordu. Kusay b. Kilâb, hacla ilgili diğer görev ve yetkileri de eski sahiplerinin elinde bıraktı. Araplar bu dönemde terviyeye günü Zülmecâz'dan ayrılarak arefe günü Arafat'a çıkarlardı. Arefe günü hilleden (Kureyş ve müttelikleri dışındaki kabileler) olanlar Arafat'ta, humus sınıfından olanlar ise (Kureyş ve müttelikleri) Harem bölgesi içindeki Nemire'de hazır bulunurlardı. Bunlar, Resûl-i Ekrem'in Arafat'ta vakfe yapmasını hayretle karşılamışlardı (Buhârî, "Hac", 91-92). Bakara süresinin 198-199. âyetleriyle bu Câhiliye geleneğine son verilmiş ve Hz. Peygamber halkın

vakfe ve ifâza yaptığı yerde vakfe ve ifâza yapmıştır. Resûlullah Arafat'tan dönerken normal yürüyüşü tercih etmiş, fakat geniş bir alandan geçtiği sırada daha hızlı hareket etmiştir (Buhârî, "Hac", 93).

Arafat'tan ifâza arefe günü güneş batarken, Müzdelife'den Mina'ya hareket ise ertesi gün güneşin doğuşu ile başlardı. Arafat'ta ve Müzdelife'de güneşe bağlı ifâzayı bazı şarkiyatçılar güneş âyiniyle açıklamışlar ve Hz. Peygamber'in güneş batmadan Arafat'tan ayrılmamayı, Mina'ya ise güneş doğmadan önce gitmeyi emretmesinin, güneş âyini çağırıştırarak bir durumu ortadan kaldırmaya yönelik bir teşebbüs olduğunu belirtmişlerdir (İA, V/1, s. 16-17; Cevâd Ali, VI, 385). İslâmiyet'in zuhuru esnasında ifâza yetkisi Advânoğulları'ndan Ebû Seyyâre Umeyle b. A'zel'de idi. Rivayete göre Ebû Seyyâre bu görevi aralıksız kırk yıl sürdürmüştür.

Mekke fethedildiği zaman Resûl-i Ekrem, muhtemelen eski sahibine bırakmak üzere icâze yetkisinin kimde olduğunu sormuş ve son sahibinin bir kız çocuğu olduğunu öğrenmişti. Böylece bu müessesenin fiilen uygulamadan kalktığı anlaşılmaktadır. Ezrakî'ye göre Mekke fethinin hemen ardından yapılan hacda müşrik Araplar'ın ifâza işini yine Ebû Seyyâre, müslümanların ifâzasını da bu konuda Hz. Peygamber'in bir emri olmadığı halde Mekke valisi sıfatıyla Attâb b. Esîd yürütmüştü. Ertesi yıl ifâzayı Resûl-i Ekrem tarafından emir-i hac tayin edilen Hz. Ebû Bekir idare etmişti (Aḥbârü Mekke, I, 185-186). Hz. Peygamber Vedâ haccında ifâza ve icâze gibi bütün imtiyazları kaldırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Wensinck, *el-Mu'cem*, "fyd" md.; a.mlf., "Hacc", *IA*, V/1, s. 16-17; a.mlf., "Hac", *El*² (İng.), III, 32; Buhârî, "Hac", 91-95; İbn Hişâm, *es-Sire*², I, 119-124; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 68-69; Ezrakî, *Aḥbârü Mekke* (Melhas), I, 185-187; Ya'kübî, *Târîh*, I, 238-239; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 259, 285-286; İbn Abdürabbih, *el-İk-dû'l-ferid*, Beyrut 1983, III, 300; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Meynard), III, 115-116; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 216, 219, 243; Süheylî, *er-Ravzû'l-ünûf*, I, 143-144, 146; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), V, 216; İbn Kesir, *el-Bidâye*, Beyrut 1981, II, 205-206; Mahmûd Şükrî el-Âiûsî, *Bulûğu'l-ereb*, I, 247-248; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 384-387; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 426; II, 888, 890, 902-903; Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara 1982, s. 87-90; F. E. Peters, *The Hajj: The Muslim Pilgrimage to Mecca and the Holy Places*, Princeton 1994, s. 31-32, 356; "İfâza", *MuF*, V, 272.

AHMET ÖNKAL

İFFET

(الْعَفَّةُ)

İnsanın bedenî ve maddî hazlara aşırı düşkünlükten korunmasını sağlayan erdem için kullanılan ahlâk terimi.

Sözlükte "haramdan uzak durmak, helâl ve güzel olmayan söz ve davranışlardan sakınmak" anlamında masdar olan **iffet** kelimesi, daha çok felsefî mahiyet-teki ahlâk kitaplarında ve bunların etkisinde kalan diğer eserlerde insandaki arzu (şehvet) gücünün ılımlı işleyişinden hâsıl olan erdemi ifade etmek üzere kullanılmış ve başta gelen erdemlerden biri kabul edilmiştir. Bu kaynaklardaki iffet tanımlarını "yeme içme ve cinsî arzu konusunda ölçülü olmak, aşırı istekleri bastırıp dinin ve aklın buyruğu altına sokmak suretiyle kazanılan erdem" şeklinde özetlemek mümkündür (meselâ bk. İbn Sînâ, s. 108; Gazzâlî, *Mizânü'l-âmel*, s. 79; *Târîfât*, "İffet" md.). İffetli kimseye afif denir.

Kur'an-ı Kerim'de iffet kelimesi geçmemekle birlikte dört âyette aynı kökten isim ve fiiller yer almıştır. Bakara sûresinde (2/273) mal yardımı yapılmasına en çok lâyık olan yoksulların özellikleri belirtilirken, "Durumları hakkında bilgisi olmayanlar iffetli davranışları sebebiyle onları zengin zanneder" denilmekte ve bu insanların muhtaç olmalarına rağmen yüz suyu dökerek dilenmedikleri bildirilmektedir. Nûr sûresinde (24/32-33), bekâr olup da evlenme vakti gelmiş olanları evlendirmeyi öğütleyen âyetin ardından, "Evlenme imkânı bulamayanlar ise Allah lutfu ile kendilerini yeterli imkânı kavuşturuncaya kadar iffetlerini korusunlar" buyurulmuştur. İffetle ilgili âyetlerin ikisi (el-Bakara 2/273; en-Nisâ 4/6) mal mülk, yeme içme konularında ölçülü ve kanaatkâr olmayı, ikisi de (en-Nûr 24/33, 60) cinsel istekler hususunda ölçülü ve edepli davranmayı ifade etmektedir. Hadislerde hem iffet kelimesine hem de aynı kökten başka kelimelere yer verilerek konu her iki açıdan ele alınmıştır. Meselâ, "Yâ rabbi! Senden hidayet, takvâ ve iffet diliyorum" (*Müsned*, I, 389, 439) şeklinde dua eden Hz. Peygamber, Bakara sûresinin 273. âyetini delil göstererek yardıma en lâyık olan kimselerin iffetlerini korumaya çalışan yoksullar olduğunu bildirmiştir (Buhârî, "Tefsîr", 2/48; Müslim, "Zekât", 2). Diğer bir hadiste, "Allah, yoksul olmasına rağmen

men iffetini korumaya çalışan mümin kulu-lu sever" denilmiştir (İbn Mâce, "Zühd", 5). Bir hadiste Hz. Mûsâ'nın, Şuayb'ın yanında ücretli çalıştığı sekiz on yıl boyunca cinsî iffetini koruduğundan övgüyle söz edilir (İbn Mâce, "Rûhûn", 5). Hz. Osman Câhiliye devrinde tiksindiği için, İslâm döneminde de iffetinden dolayı zina etmediğini belirtmiştir (*Müsned*, I, 163).

Grek felsefesinin İslâm dünyasına girmesi sonucunda geliştirilen ahlâk felsefesinde nefsin nutuk (düşünme), gazap ve şehvet (arzu) olarak sıralanan üç temel psikolojik kapasite ve yeteneğinin itidal ölçüsünde işleyişinden üç fazilet, bunların ve bunlara bağlı diğer faziletlerin uyumlu birliği ve etkinliğinden dördüncü bir fazilet doğduğu kabul edilerek bu dört fazilet çoğunlukla hikmet, şecaat, iffet, adalet şeklinde sıralanır. İlk defa Ya'kûb b. İshak el-Kindî'nin, *Risâle fi hudûdî'l-esyâ*² ve *rûsûmihâ* adlı felsefe sözlüğünde (*Resâ'il*, I, 177-179) "insanî erdemler" başlığı altında ele aldığı faziletler bahsi daha sonra filozofların yanında kelâmcı, fıkıhçı, hatta Gazzâlî gibi mutasavvıfların da katkısıyla gelişen ahlâk ilminin en önemli ve geniş kapsamlı konusu haline gelmiştir. Kindî, iffetin hangi psikolojik güç ve yetenekten kaynaklandığını belirtmemişse de "bedenin korunup geliştirilmesi için gerekli olan şeyleri almak, kullanmak ve gerekli olmayanlardan uzak durmak" şeklinde özetlenebilecek olan tarifiinden anlaşıldığına göre diğer düşünürler gibi o da iffeti şehvet gücünün dengeli işleyişiyle gerçekleşen bir erdem olarak düşünmüştür. Ahlâk kitaplarında "nefsânî arzulara aşırı düşkünlük" anlamındaki şehvet gücünün ifratına **şereh**, Fârâbî'nin "lezzet duyarsızlığı" dediği (*Fuşûl müntezze'a*, s. 36) tefritine **humûd**, dengeli ve ılımlı işleyişine de iffet denilmiştir. Kindî, iffetle ilgili itidalsizliğin ifrat derecesini **hırs** terimiyle ifade ederek bunun oburluk, cinsel arzulara aşırı düşkünlük ve kıskançlığa, çekişmeye götürecek derecede menfaat düşkünlüğü şeklinde üç çeşidinin olduğunu belirtir (*Resâ'il*, I, 178-179).

Erdemli insanla nefsinin baskı yaparak kendini erdemli davranmaya zorlayan kişi arasında farklılık bulunduğunu düşünen Fârâbî'ye göre iffetli kişi, yeme içme ve cinsel konularda yasanın (sünnet) gerektirdiği kadarıyla yetinip bundan fazlasına istek duymazken nefsinin baskı yapan kimse, uygulamada yasanın gerektirdiğiyle yetinmekle birlikte içinde daima daha fazlasına istek duyar (*Fuşûl mün-te-*